

RudiKOTNIK

Etične dileme v psihoterapiji: preplet teorije in primera iz literature

Etical dilemmas in Psychotherapy: an example from a novel

Strokovni članek

Povzetek

Namen mojega prispevka je večplasten. Čeprav je načelno v ospredju naslovna tema, ki se nanaša tudi na psihoterapijo otrok in mladostnikov, bom poskušal bralcu na preprost način približati predvsem samo etiko kot filozofsko disciplino. Izkušnje so me namreč prepričale, da je za psihoterapevte in edukante psihoterapije lahko koristno vedeti, za kaj v etiki kot filozofski disciplini sploh gre. Koristno pa je tudi, da se prepričajo o tem, zakaj na tem področju enoznačnih odgovorov ni in jih ne more biti. V ta namen se bom oprl na primer iz literature in ga prepletel s teorijo, kar naj bi olajšalo razumevanje. Ob tem se bo razmišljajočemu bralcu posredno razkrila tudi problematika psihoterapije otrok in mladostnikov ter povezava z dilemami vzgoje in s tem pedagogike, kar narekuje sodelovanje obeh ved oziroma strok. Vse to pa bo pokazalo pomen relacijskih pristopov tako v etiki kot v psihoterapiji in pedagogiki.

Ključne besede: etika, etični kodeks, deontologija, konsekvencializem, relacijska etika.

Abstract

The paper consists of several interrelated layers. Although the foreground is the main topic of ethical dilemmas which includes work with children and young people, my intention is also to clarify the basics of ethics as a philosophical discipline. It seems that basic knowledge and understanding of ethics is important for psychotherapists and trainees that they do not expect universal and unique answers. I will use an example from Schlink's novel *The Reader* as the basis for the explanation of the two basic approaches in traditional ethics. The questions raised will then be related to the issues of psychotherapy and pedagogy as well. The whole will thus demonstrate the importance of relational approaches in ethics, psychotherapy and pedagogy.

Key words: ethics, code of ethics, deontology, consequentialism, relational ethics.

Ko sem začel pripravljati svoj prispevek, je bilo moje prvo vprašanje, v čem bi lahko bila bistvena razlika med psihoterapijo odraslih in otrok ter mladostnikov. Ko sem pregledoval etične standarde za to področje, v načelu nisem našel razlik. Kar je ostalo, bi se dalo reducirati na dvojje, kar sem opazil tudi v drugih prispevkih naše okrogle mize. Izpostavljajo namreč kot pomembni dilemi vprašanje otrokovega soglasja [*consent*] in vprašanje psihoterapevtovega odnosa do otroka in staršev (n.pr. komu zaupati: otroku ali staršem). Značilnost standardov je tudi splošnost, ki ne nudi konkretnih rešitev v konkretnih situacijah. Na kaj naj se torej opremo, ko imamo konkretno dilemo? V svojem prispevku se zato želim dotakniti tega vprašanja s poudarkom *kako* se je tega vprašanja sploh mogoče lotevati - in kako ne. Predvsem glede ravnanja ni mogoče pričakovati enoznačnih odgovorov.

V svoji predstavitvi bom izhajal iz primera iz literature, ki se sicer le posredno dotika področja psihoterapije, vendar je za to področje še kako relevanten in seže na več področij. Moje izhodišče bo kratek odlomek iz Schlinkovega romana *Bralec*. V komentiranju tega odlomka bom poskušal ta konkreten primer povezati s teorijo.

V tem Schlinkovem romanu sledimo pripovedi, kjer se glavni junak Michael Berg kot petnajstletnik sredi šestdesetih let sreča s šestintridesetletno Hanno, s katero imata erotično razmerje, ki se konča, ko Hanna nenadoma nepojasnjeno izgine. Nepričakovano jo spet sreča kot študent prava na sodišču, kjer ji sodijo kot paznici v koncentracijskem taborišču, kjer naj bi s svojim podpisom poslala v smrt 300 ujetnic. Michaelu se šele tokrat razodene njeno takratno izginotje in dejstvo, da je Hanna nepismena. Hkrati pa opaza, da tega sodišču noče razkriti, ker se tega sramuje. Ker je edini, ki to ve in ki lahko sodišču s tem razodene resnico, se pravi Hannino nedolžnost v zvezi s podpisom, je pred *moralno* dilemo. To pomeni, da razmišlja o možnostih svojega ravnanja v odnosu do drugega, vendar ne najde enoznačnega odgovora in rešitve. Zato sam pravi:

Sklenil sem se pogovoriti z očetom. ... želel sem si pogovora z njim. Želel sem si pogovora s filozofom, ki je pisal o Kantu in Heglu, za katera sem vedel, da sta se ukvarjala z moralnimi vprašanji (Schlink, 2001: 103).

Tukaj lahko opazimo premik iz morale (morala označuje obliko človekovega odnosa do sveta, drugih ljudi in do sebe) k etiki (Etiko lahko razumemo kot filozofsko disciplino, ki raziskuje temeljne kriterije moralnega vrednotenja, kot splošno teoretično in racionalno utemeljevanje moralnosti). Zato se mi zdi smiselno, da ta dva izraza že na začetku razmejimo.

Domnevamo lahko, da Michael vidi možnost razrešitve svoje moralne dileme v etiki kot filozofski disciplini. To srečanje s filozofijo je bil pogovor z očetom, ki je potekal takole:

Ko je spregovoril, je zastavil zelo na splošno. Poučil me je o osebi, svobodi, dostojanstvu, o človeku kot subjektu in o tem, da iz njega naj ne bi naredili objekta (str. 104).

Tukaj že razpoznamo etično stališče, ki ga Kant strne v svoj kategorični imperativ v tem duhu, da moramo delovati tako, da človečnost v svoji osebi in tudi osebi vsakega drugega človeka jemljemo hkrati za smoter, nikdar samo za sredstvo. Besedi oseba in človek zanj torej nista sinonima, ampak sem kot človek oseba takrat, ko me drugi temu ustrezno obravnava, se pravi, da me ne obravnava zgolj kot sredstvo ampak tudi kot smoter. To je tisto, kar mi daje dostojanstvo.

Tu oče omeni nekaj za nas posebno zanimivega in pomembnega, kar sam postavljam kot nekakšno temeljno načelo oziroma izhodišče za bodisi razmislek o vzgoji ali pa o psihoterapiji otrok in mladostnikov.

'Ali se ne spomniš več, kako te je kot majhnega dečka včasih razjezilo, če je mama vedela bolje kot ti, kaj je dobro zate? Že to, koliko smemo to početi pri odraslih je resničen problem. To je filozofski problem, vendar se filozofija ne meni za otroke. Prepustila jih je pedagogiki, kjer je zanje slabo poskrbljeno. Filozofija je na otroke pozabila', se mi je nasmehnil, 'pozabila za vedno, ne samo za včasih kot jaz na vas'.

'Ampak...'

'Ampak pri odraslih nikakor ne vidim nobenega opravičila, da bi temu, kar se nekomu drugemu zdi dobro zanje, dali prednost pred tem, kar se njim samim zdi dobro zanje.'

'Niti takrat, če to kasneje njih same osreči?'

Odkimal je. 'Ne govoriva o sreči, temveč o dostojanstvu in svobodi. Že kot majhen deček si poznal razliko. Ni ti bilo v tolažbo, da je imela mama zmeraj prav.' (str. 104-5)

Kot lahko vidimo, bi bilo v tem kratkem odlomku za nas marsikaj zanimivega, vendar se bom omejil na dva najnujnejša vidika. Z vidika ožje teme etike v psihoterapiji otrok in mladostnikov Schlink v teh nekaj vrsticah seže v bistvo dileme, s katero se srečujeta tako psihoterapija otrok kot tudi vzgoja. Problem je ravno v tem, da ni in ne more biti enoznačnih odgovorov na vprašanje, kako iskati ravnotežje med spoštovanjem otrokovega dostojanstva in delovanjem v dobro otroka, kakor ga vidimo odrasli. Včasih se to dvoje pokriva vedno pa ne. Toliko o tem ožjem vidiku, kjer sem nakazal le na bistvo problema, ki nam je v našem delu kot lahko vodilo kot načelo. Vendar pa je treba pojasniti še širši vidik.

Odlomek iz *Bralca* je primer na partikularni ravni, ki nosi v sebi univerzalni problem in nima ene same rešitve. Za nas je to lahko način, da se sploh seznanimo z različnimi možnostmi reševanja problema ali drugače povedano z različnimi pristopi v etičnem razmisleku. Zato je to tudi priložnost za seznanjanje s kantovskim deontološkim razmislekom. Če bi poskušal s svojo interpretacijo Schlinka, bi tvegala, da ima verjetno tudi sam Schlink kritično distanco do tega. V njegovem stavku (in kontekstu) »Želel sem si pogovora s filozofom, ki je pisal o Kantu in Heglu« bi bilo mogoče videti neko dvojnost ali celo tri razsežnosti. Po eni strani a) junakovo upanje, da bi ta filozofska 'distanca' dala odgovor, b) kanček ali celo več ironije in c) dvojnost - nezavedno naslavljanje na filozofa, ki je hkrati njegov oče - da bi dobil tisto, česar ni dobil kot otrok, oziroma poskus zaključevanja nezaključenega gestalta. To se na koncu 'potrdi' z nezadovoljstvom obeh, zlasti pa v očetovih besedah: "Kot očetu pa se mi zdi izkušnja, da ne morem pomagati lastnim otrokom, naravnost neznosna." (str. 106) Očetova enigmatična izjava ima več možnih interpretacij. Če ne drugače jo lahko širše gledano razumemo vsaj kot izraz pomanjkanja odnosa.

Če smo pozorni, lahko v besedilu opazimo tudi poskus sinovega ugovora »'Niti takrat, če to kasneje njih same osreči?', v katerem je po mojem prepričanju avtor (kot filozof prava na pravni fakulteti) v nekaj besedah skušal kot alternativo temu deontološkemu razmišljanju ponuditi konsekvencialistično oziroma posledično. Junakov oče to pozicijo zavrne in ostaja pri svoji deontološki poziciji, ki torej temelji na načelih. S filozofskega stališča s tem ravna nekorektno, ker ne 'dopušča' legitimne filozofske pozicije. Lahko bi rekel, da sta v filozofiji sicer oba načina razmišljanja mogoča in legitimna, ampak da on zagovarja deontološko pozicijo. Vendar ne gre le za filozofsko razmišljanje (v katerem v načelu ne more biti enega samega odgovora) ampak za malo več ali precej več kot to. Gre tudi za to, kakšne implikacije za ravnanje ima en ali drug način razmišljanja in kakšne so potem posledice. Domnevam, da je bil sin v romanu z odgovorom

zadovoljen, saj je čutil olajšanje:

A končno sem iz tega, kar mi je povedal, sklenil, da mi ni bilo treba govoriti s sodnikom, da v bistvu sploh nisem smel govoriti s sodnikom, da v bistvu sploh nisem smel govoriti z njim, in začutil sem olajšanje (str. 105).

In vendar je usodna odločitev (nagnjenje tehtnice) temeljila na filozofsko nekorektnem odgovoru oziroma nasvetu. Če bi oče kot filozof šel preko svojega osebnega prepričanja in sploh pojasnil vsaj še drugi, posledični način razmišljanja, bi odprl še drugo perspektivo, ki jo je sin intuitivno že izrazil. S tem bi se razbremenil prepričanja o eni sami 'pravilni' rešitvi in dal možnost ne le obema ampak tudi kakšni tretji, paradigmatično drugačni, ki se tako šele odprla kot možnost. V slednji bi lahko oče nastopil ne le kot filozof ampak tudi kot oče, kot sogovornik, kakršen pa seveda zaradi nedostopnosti ni bil, a si ga je sin želel in mogoče s tem namenom sploh prišel na 'razgovor':

Dolgo sem domneval, da se pod redkobesedno zadržanostjo skriva obilje neodkritih zakladov. A kasneje sem se spraševal, ali je tam sploh kaj bilo. Mogoče je kot mladostnik ali mladenič kar prekipeval od čustev, a so, ker jih ni izražal, njegova čustva z leti zakrnela in odmrkla (str. 103).

Seveda bi lahko oče kot oče (ali kaj drugega) s sinom poskušal vzpostaviti *odnos* in s bi tem pridobil sinovo *zaupanje njegove stiske v odločanju o njegovi osebni moralni dilemi* - ne le abstraktni (oh, potem bi seveda roman imel popolnoma drugo nadaljevanje in bi izgubil bistveno poanto v zapletu in s tem suspenz – vendar je poučnost romana tudi v obstoječi verziji ravno zaradi osupljive nedostopnosti očeta kot očeta) in tudi v tem duhu rekel kaj takega kot: »Verjamem, da ti je težko v taki situaciji, ko ni *prave* rešitve, saj sta (tudi v filozofiji) vsaj dve in vsaka ima svoje predpostavke in svoje implikacije (kot tudi posledice). Verjamem, da bi ti želel oboje, a to ne gre. Ali spoštuješ njeno voljo in s tem dostojanstvo (oziroma slediš načelom), ali pa (gledajoč z vidika posledic) jo rešiš zapora oziroma 'osrečiš' in računaš, da bo kasneje *mogoče* sama uvidela, da je bilo to zanjo bolje kljub njenemu sramu, ki bi lahko bil še nek nerazrešen problem iz preteklosti, ki bi ga bilo mogoče razrešiti s terapijo.« Tudi tak očetov nagovor je še vedno monološki a vsaj odpira možnost za *dialog*, za njegovo intersubjektivnost in za posledice, ki jih s tem prinaša.

Seveda je ta scenarij z vidika romana kot romana 'nesmiseln'.

Pri branju romana lahko opazimo, da sin očetu ne pove svojega stiske, dileme. Ne zaupa se mu, saj tega v družini ni bilo. Zato na abstraktno vprašanje dobi abstrakten odgovor. Posledice ima tudi za njegovo nadaljnje življenje, v katerem domnevamo, da ga spremlja krivda zaradi domnevno 'napačne' odločitve. Ali je ta krivda nujna, pa je že drugo vprašanje, ki nas tukaj ta hip ne zanima. Vsekakor zavedanje dveh perspektiv in 'cene' to olajšuje. Ko to razumemo in sprejmemo, potem nam je mogoče lahko lažje in se preprosto zavedamo, da lahko problem gledamo pač iz (vsaj) dveh perspektiv, ki temu ustrezno prinašata (vsaj) dva različna pristopa v ravnanju. Preprosto: kar pri eni odločitvi pridobimo ima svojo ceno, se pravi pri vsaki od obeh odločitev nekaj pridobimo in nekaj izgubimo.

O vsem tem govorim zato, ker imamo tako kot Schlinkov junak tudi ljudje, ki delujemo na pedagoškem področju in/ali psihoterapevtskem področju (ali obeh), svoje etične dileme, ki so dileme ravno zato, ker bi si želeli nemogoče, se pravi, da bi bile rešitve lahko univerzalne in

enoznačne. Ves ta filozofski uvod se mi je zdel potreben za razumevanje dejstva, da v etiki teh enoznačnih, univerzalnih in dokončnih rešitev ni in jih tudi ne more biti. To je tudi izhodišče za vstop na tisto področje, kjer se kot psihoterapevti soočamo s tistim, kar nam za naše delo omogočajo etični kodeksi. Tako kot profesionalnim etikam na drugih področjih, je tudi za psihoterapevtsko profesionalno etiko podlaga vse to, o čemer smo govorili zgoraj. Kodeksi so torej skupek bolj ali manj splošnih pravil ravnanja, ki pa večinoma temeljijo na dveh zgoraj omenjenih filozofskih tradicijah in njunih temeljnih načelih. Po svojem smislu bi bil sicer primernejši izraz moralni kodeks, a se etični kodeks verjetno sliši lepše. To omenjam tudi zato, ker etika terja konsistentnost, medtem ko so kodeksi ponavadi eklektični kompromis deontoloških in posledičnih načel. Tak primer je tudi medicinska etika, ki je utemeljena na štirih načelih: avtonomija, dobronamernost, neškodovanje in pravičnost (Beauchamp and Childress, 2001).

Doslej smo skozi to zgodbo videli omenjena dva načina razmišljanja v etiki in s tem dva načina reševanja problemov. Tretji, relacijski, se je začel nakazovati. In zato se nam postavlja vprašanje, ali se je teh zadev mogoče lotevati tudi drugače. V etiki obstajajo tudi druga paradigmatško drugačna izhodišča za razmislek o tem *kako* se lotiti teh dilem. V etiki kot filozofski disciplini je to etika vrlin [*virtue ethics*] in nekateri drugi posamični pristopi. Od konsekvencialističnih in deontoloških etik, ki moralno sodbo vežejo na posledice naših dejanj ('etike posledic') oz. na njihovo (ne)ujemanje z veljavnimi moralnimi normami in pravili ('etike pravil ali dolžnosti'), etiko vrlin loči poudarjanje ključne vloge, ki jo v moralni presoji igrajo človekove značajске poteze (in posredno motivi). Ena od razlag gre tudi v smer, da je pomembno kakšen sem kot oseba:

Teoretiki vrlin preprosto trdijo, da že samo razvijanje moralno zaželenih vrlin pripomore k ustreznim moralnim dejanjem, ko so moralne odločitve potrebne (Allan & Love, 2010: 130-1).

Zelo zanimivo mi je bilo ugotavljati način, *kako* se lotevajo etičnega kodeksa avtorji avstralskega psihološkega združenja, ki so v najnovejši publikaciji (ki je izšla leta 2010) predstavili svoje refleksije ob snovanju svojega kodeksa. Ugotavljajo problematičnost etičnih kodeksov in se sklicujejo prav na pristop etike vrlin, ki ima za njih pomembne implikacije za strokovni razvoj in proces supervizije. Vpliv etike vrlin naj bi šel onkraj zgolj internalizacije standardov in učenja 'profesionalnih pravil'.

Sklicujejo se tudi na Levinasa in njegov, kot pravijo, radikalni altruizem, ki se – podobno kot etika vrlin – osredotoča na osebo in njeno/njegovo odgovornost:

Ti filozofski pogledi so zelo drugačni od utilitarizma, moralnega kontraktualizma in kulturnega relativizma. Njihovi vpogledi so lahko pomembni za etični razmislek o naši odgovornosti naše profesije, posebej do tistih, ki so najbolj ranljivi, vključujoč otroke in mladostnike (str. 131).

Ti avstralski avtorji nam torej na področju etike v psihoterapiji otrok in mladostnikov vendar ponujajo nekaj specifičnega in tudi paradigmatško drugačnega. Bolj kot sama pravila kodeksa jih torej zanima psihoterapevtov/psihoterapevtkin osebni reflektiran pristop in zavedanje odgovornosti. Zato je razumljivo, da pri sklicevanju na Levinasa omenjajo ravno njegovo misel, da etika ni kategorija vednosti ampak pogoj vednosti in da ta pristop, ki ne objektivira, vključuje srečanje z drugim v soočenju tu in zdaj z neposrednostjo in nujnostjo. V ospredje tako prihaja imperativ po spoštovanju in upoštevanju notranjega subjektivnega doživljanja, kar vzpostavlja

intersubjektivnost in odnos kot alternativo pravilom.

Če smo bili prej razočarani, ker etika ne daje konkretnih, dokončnih, enoznačnih in univerzalnih rešitev za situacije, se tukaj to še bolj radikalizira. Če se sprašujemo, na kaj bi se lahko opri, se nam tako odpira možnost v odnosu. Tako kot je razvoj psihoterapije pripeljal do spoznanja, da je odnos lahko pomembna kvaliteta ki 'zdravi' oziroma celi, je ta kvaliteta relevantna tudi za etiko v psihoterapiji, posebej pri delu z otroki in mladostniki. Vendar odnos, kjer je za terapevtovo držo v ospredju zavedanje o moči (terapevta) in šibkosti (otroka). Tega etični kodeksi ali standardi¹ ne morejo zajeti.

Reference:

- Allan, A. and Love, A. (Ed.) (2010). *Ethical Practice in Psychology*. John Wiley & Sons Ltd.
- Beauchamp and Childress (2001). *Principles Biomedical Ethics*, OUP, 5th edition
- Schlink, B. (2001) *Bralec*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

¹Zanimivo je, da se v primeru družinskih tragedij, kjer so žrtve otroci, pozornost usmeri predvsem ali celo zgolj na to, ali so pristojne službe ravnale v skladu s standardi in predpisano proceduro. Čeprav gre za drugo področje, so načela ista.